

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція соціальної держави в Україні (проект) [Електронний ресурс] / Л. І. Ільчук, А. В. Сивак, О. О. Давидюк // Центр перспективних соціальних досліджень / М-во праці та соц. політики України, Нац. акад. наук. України. — К., 2010. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>
2. Соціальна безпека [Електронний ресурс] / Ю. Б. Порохнявий, О. О. Волощук, Л. І. Ільчук // Центр перспективних соціальних досліджень / М-во праці та соц. політики України, Нац. акад. наук. України. — К., 2010. — Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=6&id=39>.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований : монография / под ред. А. А. Гриценко. — К. : Форт, 2008. — 928 с.
4. Ганслі Теренс, М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / М. Ганслі Теренс. — К. : Основи, 1996. — 238 с.
5. Политика доходов и качество жизни населения / под ред. Н. А. Горелова. — СПб. : Питер, 2003. — 653 с.
6. Концепція соціального забезпечення населення України : проект затв. постановою Верхов. Ради України від 21 груд. 1993 р. № 3758 // Відом. Верхов. Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.

ТЕМА 10. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ВКЛЮЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В ГЛОБАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

С. М. Макуха, доктор економічних наук, професор

Згідно зі ст. 25 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її родини і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [1, с. 8]. Тому глави держав і урядів повинні взяти на себе відповідальність за соціальний стан громадян своєї країни, аби політика, що проводиться їхніми державами, була послідовною і орієнтувалася на забезпечення добробуту та благополуччя людей.

Соціальна відповідальність держави полягає в розробці та реалізації внутрішньої і зовнішньої соціально-економічної політики. В умовах глобалізації особливого значення набувають зовнішні фактори забезпечення розбудови

соціальної, демократичної держави. Реалізуючи внутрішню та зовнішню економічну політику, держава впливає на різні сторони економічного життя, застосовуючи як адміністративно-правові, так і суто економічні важелі впливу. Саме держава несе відповідальність за виконання зобов'язань, які випливають з міжнародних договорів та угод. Вона як суб'єкт міжнародних відносин і відповідно міжнародного економічного права наділена всім обсягом правоздатності.

Конституція України проголошує рівні права кожної людини на достатній рівень життя, медичну допомогу, безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо. Виходячи із свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї та принципи Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії зі своїми цінностями, суспільством та природою.

Зазначені ідеї і принципи з найбільшою повнотою відображено в концепції Сталого розвитку. Термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміна *sustainable development*, дослівно перекласти котрий з урахуванням контексту можна, як життєздатний розвиток, а за сенсом — самопідтримуваний розвиток. Іноді цей термін тлумачать як всебічно збалансований розвиток. За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку його мета — задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Концепція містить економічну, соціальну та екологічну складові.

Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних та культурних систем, у тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ.

У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти ухваленню та реалізації рішень, контролювати їх виконання [2]. Однак реалізація прав, проголошених у зазначених документах, в Україні ускладнюється багатьма факторами історичного, економічного, психологічного, організаційного та міжнародного характеру.

Надзвичайно важливу роль у розв'язанні проблем людського розвитку відіграє оптимальна зовнішньоекономічна політика держави, яка здатна значною мірою сприяти створенню умов для всебічного розвитку людини.

Окремі аспекти включення України у світовий економічний простір досліджувались у роботах Б. Гаврилишина, В. Гейця, О. Білоруса, І. Бураковського, А. Задой, В. Новицького, О. Носової, В. Пахомова, А. Семенова, С. Соколенка, Дж. Стігліця, А. Філіпенка, Є. Черняка та ін. Однак впливу міжнародного співробітництва на забезпечення гідного рівня та якості життя громадян України в контексті сталого розвитку не приділялося належної уваги. Саме тому, враховуючи специфіку сучасного етапу розвитку соціально-економічних відносин України, актуалізується аналіз ступеня впливу міжнародних економічних відносин на розвиток головної продуктивної сили в умовах глобалізації.

Отже, визначення ролі міжнародних економічних зв'язків у відтворенні робочої сили, підвищенні соціального захисту громадян України є актуальною проблемою науки і практики. Відомо, що затримка зростання багатьох форм та видів індивідуального споживання звужує можливості підвищення продуктивності праці та її мотивації. Штучне обмеження споживання громадян заважає їм залучитися до свідомого політичного життя, що збіднює творчий потенціал суспільства, оскільки бідність несумісна зі свободою і демократією. Вона не дає змоги збудувати громадянське суспільство, породжуючи правовий нігілізм. Ця проблема набуває для країн молодій демократії та перехідної економіки особливого соціально-політичного звучання.

Сучасні цивілізовані економічної системи, що ґрунтуються на принципах конкуренції, яка повсякчас породжує майнову диференціацію, забезпечили високу якість життя і соціальну захищеність для переважної більшості населення в таких системах. Однак поряд з ними на планеті продовжують існувати регіони та континенти з надзвичайно низькими показниками рівня і якості життя.

Одним із таких інтегральних показників є індекс людського розвитку. Узагальнюючий індекс людського розвитку формується з чотирьох показників: тривалості майбутнього життя при народженні, душевого валового національного доходу (ВНД), який визначається за паритетами купівельної спроможності (ПКС) національних валют до долара, і двох освітніх — середньої та очікуваної тривалості навчання.

Підрахунки показують, що середній показник за цими компонентами 20 країн з найбільшими значеннями (0,912) у 2,2 разу перевищує аналогічний показник ІЛР 20 країн з найнижчими значеннями (0,413) [5, с. 38–39]. Найвищий показник ІЛР має Норвегія — 0,971, у Нігерії він становить 0,340 і є найнижчим за даними 2010 р. За період з 1990 до 2011 р. значення ІЛР України зросло з 0,707 до 0,729, або на 3 % чи в середньому приблизно на 0,1 % за рік, про що свідчить табл. 10.1.

Таблиця 10.1

Індекс людського розвитку

Рік	Україна	Європа та Середня Азія	Світ
2011	0.729	0.751	0.682
2010	0.725	0.748	0.679
2009	0.720	0.744	0.676
2008	0.729	0.745	0.674
2007	0.725	0.741	0.670
2006	0.718	0.734	0.664
2005	0.712	0.728	0.660
2000	0.669	0.695	0.634
1995	0.665	0.672	0.613
1990	0.707	0.680	0.594

Джерело: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>

Треба зауважити, що фінансово-економічна криза вкрай негативно позначилася на соціально-економічному становищі всіх держав світу і призвела до суттєвого зниження рівня життя навіть у найбагатших країнах, що викликало масові протести громадян. Так, за даними Бюро перепису населення США за 2009 р., рівень бідності в цій країні досяг найвищого за останні 15 років показника, а загальна кількість людей, що живуть у бідності, була найбільшою за 50 років ведення статистики. У 2009 р. за межею бідності перебувало 43,6 млн жителів США (14,3 %), що на 4 млн більше, ніж у попередньому році. До речі, Бюро перепису населення вважає бідною родину з чотирьох осіб, якщо її річний дохід становить менш ніж 22 000 дол. Дохід середньої американської родини в 2008–2009 рр. дорівнював 49 777 дол. [2, с. 12].

Відомо, що національний суверенітет, перехід до соціальної, ринкової економіки громадяни перехідних країн пов'язували насамперед з перспективами зростання добробуту. І дійсно, за період з 1998–1999 по 2005–2006 рр. країни Східної Європи і колишнього Радянського Союзу вивели з абсолютної вбогості 50 з 400 млн людей (з рівнем доходів нижче 2,15 дол. США в день із урахуванням паритету купівельної спроможності). Якщо в 1998/99 р. в бідності жив один з кожних п'яти чоловік, або 85 млн у цілому, то у 2005/06 р. нижче порогу бідності залишався один із кожних 12 чол., або всього 35 млн [3].

Усвідомлюючи необхідність забезпечення достойного рівня життя народу, останнім часом економічна теорія і практика все більшою мірою зосереджують увагу на соціальній складовій економічного зростання та конкурентоспроможності української економіки. Наша держава витрачає на соціальну допомогу 2,5 % ВВП, що відповідає рівню країн ОЕСР. 70 % цієї допомоги одержують найуразливіші групи населення, що свідчить про ефективність програми соціальної допомоги. Віце-президент світового банку (регіон Європи та Середньої Азії) Шигео Катцу зауважує, що зазначена програма могла бути досконалішою в разі її належного фінансування та підвищення рівня адресності [4, с. 1, 6]. Наразі Україна перебуває на передостанньому місці за рівнем життя в Європі, випередивши за цим показником тільки Молдову.

Виникають природні запитання: чому країна з величезними можливостями щодо динамічного соціально-економічного розвитку так важко здійснює перехід до ринкових відносин? Чим пояснити непередбачуваний ступінь уразливості держави, викликаний впливом світової фінансової та економічної кризи, яка призвела до суттєвого погіршення матеріального становища населення? Відповіді на поставлені запитання доцільно шукати в аналізуванні не тільки внутрішньої економічної політики, а й особливостей зовнішньої.

Загальновідомо, що рівень життя громадян країни визначається динамікою, кількісними та якісними характеристиками виробництва. Зазначені параметри залежать не тільки від внутрішньої, але й від особливостей зовнішньої політики держави. Але наскільки остання була оптимальною в контексті забезпечення основоположних прав громадян України? Участь будь-якої держави в процесі економічної глобалізації здійснюється в таких основних напрямках: світова торгівля, міжнародний рух капіталів, спеціальні економічні зони, валютні відносини, міжнародна міграція робочої сили, взаємодія яких створює економічну цілісність світу. Кожна складова глобалізаційного процесу здійснила свій суперечливий внесок у розв'язання проблеми забезпечення належного рівня життя громадян України.

Насамперед слід звернути увагу на найдавнішу форму міжнародних економічних відносин — торгівлю. Перші віддалені міжплеменні обміни товарами, що відбувалися в районі сучасного північно-західного Таїланду, фахівці відносять до 10–3 тисячоліття до н. е. Інтенсифікація міжнаціональних торгових відносин стала вагомим фактором прискорення розвитку країн Західної Європи в XIV–XIV ст., забезпечивши їм домінуючі позиції у сучасному геополітичному просторі. Зовнішня торгівля бере активну участь у формуванні фонду споживання людини як безпосередньо шляхом імпорту споживчих товарів, так і опосередковано, сприяючи зростанню продуктивних сил країн, які можуть придбавати на міжнародних ринках сучасні машини та устаткування, технології та послуги.

Досить тривалий проміжок часу експортні товари країн із перехідною економікою перебували в умовах обмеженої міжнародної конкуренції. Їхні зовнішньоторговельні зв'язки орієнтувалися на обмін товарами на теренах соціалістичних країн. Специфіка зовнішньої торгівлі була відбиттям особливостей міждержавного поділу праці, що склався. Наприклад, Росія виступала в ролі постачальника дешевих енергоресурсів для країн соціалістичного табору. А, як відомо, встановлення низьких цін на ресурси розбещує виробників, не спонукаючи їх до матеріало- та енергозбереження.

Україна в межах Радянського Союзу виконувала роль постачальника виробів металургійної промисловості, важкого машинобудування, металу, сільськогосподарської продукції. Подібна спеціалізація зберігається й донині. Промислові галузі України були і залишаються занадто енергоємними за своїми технологічними характеристиками. Таким чином, місце, яке Україна посідала у міжнародному поділі праці, зумовило неоптимальну структуру її економіки та значну залежність держави від іноземних постачальників паливно-енергетичних ресурсів.

З плином часу викопні, невідновлювані джерела все більше дорожчають, що відволікає значні кошти на оплату імпорту нафти і газу, провокуючи зростання від'ємного сальдо торговельного балансу. Так, у 2011 р. від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 14197,1 млн дол., за 2010 р. також від'ємне — 9337 млн дол. [5, с. 7].

Відомо, що наповнення внутрішнього ринку імпортною продукцією дозволяє збільшити пропозицію товарів та знизити інфляційний тиск на рівень внутрішніх цін. Наприклад, ще на початку 90-х років ХХ ст. проблема підвищення рівня споживання значною мірою розв'язувалася за рахунок імпорту. Наприкінці 1992 р. в Україні були введені високе експортне мито і майже нульове імпортне. Низьке імпортне мито відкрило внутрішній ринок України для неякісних продовольчих і промислових товарів польського та турецького виробництва. Український споживач за умов низьких доходів віддавав перевагу хоча і неякісним, але дешевшим імпортним товарам порівняно з вітчизняними. Така політика спрямовувалася на задоволення потреб людини в умовах обмежених доходів і була соціально націленою та здавалася абсолютно виправданою.

Однак якість життя громадян країни визначається в першу чергу станом національного виробництва товарів і послуг, бо саме вітчизняне виробництво створює можливість зростання кількості зайнятого населення та його доходів. Зелене світло, відкрите для іноземних товарів, поглибило критичний стан вітчизняних виробників. Скорочення попиту на їх продукцію призвело до падіння виробництва і зайнятості. Недосконала зовнішньоторговельна політика негативно позначилася на розвитку саме тих галузей вітчизняної про-

мисловості, які безпосередньо працюють на задоволення потреб людини. До них насамперед належить легка промисловість, яка включає галузі, що виробляють товари народного споживання, — тканини, одяг, взуття, предмети галантереї та парфумерії тощо. Серед них — текстильна, швейна, трикотажна, шкіряно-взуттєва, шкіргалантерейна, хутрова та інші галузі. Вони розвиваються на основі перероблення як власної (льон, шкіра, хутро, хімічні волокна, вовна), так й імпоротної сировини.

Легка промисловість України за період з 1990 по 2011 р. скоротила виробництво товарів у 10 разів. Кількість працюючих із 750 тис. осіб зменшилася і на 1 квітня 2011 р. становила 100,4 тис. Частка виробництва товарів легкої промисловості в промисловому виробництві з 20 % скоротилася до 0,7 %, в бюджеті держави — з 14 до 0,4 % [6, с. 28]. Така ситуація не могла не позначитися на обсягах експорту, який наразі утричі менший порівняно з імпортом. Недостатній митний контроль, за даними експертів, призводить до того, що контрабанда сягає 70 % імпорту товарів легкої промисловості.

Розвитку галузі перешкоджає і ввезення в країну вживаних в Європі одягу і взуття. Торгівля цим крамом впливає на конкурентоспроможність якісних вітчизняних товарів, знижуючи її. Потребують особливої уваги й система оподаткування галузі, політика оплати праці, забезпечення вітчизняною сировиною. Отже, для відродження галузі необхідна активна політика держави, спрямована на успішне розв'язання всіх зазначених проблем.

Одним із соціально-економічних пріоритетів розвитку України проголошено розвиток аграрного сектору. Країні належить чверть родючих чорноземів світу. На таких землях можна задовольняти потреби в аграрній продукції власних громадян і одночасно годувати значну частину світу. Відомо, що потреба в продуктах харчування останніми роками суттєво зросла на всіх континентах. Однак, за статистичними даними 2010 р., імпорт овочів і фруктів в Україну склав 860 млн дол. За останні п'ять років цей показник зріс на 77 %.

Непроста ситуація складається і з сільськогосподарською технікою. В умовах більшої відкритості митно-торговельних кордонів значно збільшився імпорт цієї продукції. Іноземні сільгоспмашини поки ще мають кращу якість і відомі у світі бренди. Керівники регіонів і підприємств визнають, що багато підприємств не в змозі ні технічно, ні економічно конкурувати з потужними іноземними компаніями. «Колишні технології, які ми не розвивали, а з величезними потугами намагалися хоча б зберегти протягом останніх десятиліть, тепер не дають нам можливості створювати кращу й більш дешеву продукцію». Тому єдиний можливий шлях, на їхню думку, — це «створення загальних підприємств із тими компаніями, які мають оптимізовані й пристосовані до нинішнього ринку технології» [7, с. 1].

Таким чином, заходи держави, спрямовані на зростання споживчого імпорту з метою послаблення негативів трансформаційного періоду, спровокували іншу більш серйозну проблему, фактично загостривши суперечності між виробництвом і споживанням. З плином часу держава застосовувала протекціоністські заходи, однак і наразі структура зовнішньої торгівлі України та інших країн СНД залишається неоптимальною, що позначається як на якості споживання, так і на ефективності виробництва.

Держкомстат повідомляє, що негативне сальдо зовнішньої торгівлі продемонстрували три товарні групи: енергетичні матеріали, автомобілі та механічне обладнання. Зазначена тенденція зумовлена значним збільшенням споживчого попиту українського населення внаслідок підвищення реальних доходів, реконструкцією та модернізацією багатьох підприємств, які потребують імпорту машин і обладнання, тобто імпорт орієнтується на антиінфляційні та інвестиційні потреби.

Одночасно подібна практика при її тривалому застосуванні становить загрозу вітчизняному бізнесу, бо скорочує конкурентоспроможність українських товарів, унаслідок чого падає попит на них. А зниження попиту скорочує виробництво. Отже, збільшення імпорту товарів, якими країна здатна забезпечити власне населення, має бути обмеженим у часі. За цей час необхідно створити всі умови для розвитку імпортозамінного типу економічного зростання. Ці негативні обставини значно посилюються в умовах сучасної світової фінансової кризи і викликають загострення суперечностей між соціальним та економічними сторонами суспільного життя. Так, лише за три останні роки рівень приватного споживання в Україні зріс у 3,5 разу порівняно зі створеним для цього споживання продуктом. Нестача споживчих товарів поповнювалась імпортом. А купівельна спроможність населення значною мірою підтримувалася масштабним кредитуванням. Зростання споживчих кредитів було б логічним і виправданим тільки в разі інноваційно-інвестиційного спрямування банківських активів, коли кошти використовуються на розвиток альтернативних енергетичних джерел, енергозберігаючих технологій, генерацію нових технологій, модернізацію обладнання.

Саме таке застосування кредитних ресурсів стимулює розвиток вітчизняної економіки, дає змогу збільшити зайнятість населення, на основі випереджаючого росту продуктивності праці порівняно з зарплатою забезпечити вищі доходи, гідні темпи зростання як засобів виробництва, так і споживчих товарів, підвищивши їх якість. Така ситуація дозволила б стимулювати підвищеним попитом виробництво вітчизняних товарів і з меншими втратами пережити сучасну світову економічну кризу.

Однак 80 % кредитів, які надаються українському населенню, розчиняються в імпорті [8, с. 22]. Це свідчить про вкрай небезпечне явище для укра-

їнської економіки: іноземні кредитні ресурси вітчизняні банки не спрямовують на розвиток інноваційно-інвестиційного процесу, а орієнтуються на кредитування споживання населення, тобто ми кредитуємо чужу економіку, що сповільнює розвиток вітчизняної. Зазначена небезпека підсилюється тим, що значні кошти було запозичено українськими банками за кордоном. Третина національного зовнішнього боргу України — банківський борг. Якщо зіставити ці кредити з позиками, наданими фізичним особам, то ці показники майже повністю збігаються. Таким чином, один із найважливіших факторів забезпечення позитивної економічної динаміки — банківський кредит, сформований в основному за рахунок зовнішніх джерел, використовується на стимулювання споживчого попиту на іноземні товари замість інвестування імпортозамінних національних виробництв.

Створення і реалізація інноваційно-інвестиційної моделі держави як умови стабільного і динамічного соціально-економічного макроекономічного зростання потребує активного залучення іноземних інвестицій в національну економіку. Однак розбудова інноваційно-інноваційної моделі вимагає відповідної політики держави та значних коштів. Останніми роками значно зросла роль іноземних інвестицій у розвитку високих технологій окремих країн та регіонів. Іноземне інвестування — це та сфера життєдіяльності держави, яка значною мірою забезпечує соціально-економічний прогрес держави і визначає її міжнародний статус. Оптимальна структура іноземних інвестицій стимулює інноваційний тип розвитку на основі економіки знань та інформаційного суспільства.

Відомо, що швидкий прорив на міжнародні ринки, високі темпи економічного зростання та підвищення добробуту громадян багатьох країн світу зумовлені залученням капіталу в формі прямих іноземних інвестицій (ПІІ). У ролі прямого інвестора частіше виступають транснаціональні корпорації (ТНК), які використовують ресурси та конкурентні переваги багатьох країн світу і стрімко поширюються. Значна частина трансграничних інвестицій здійснюється приватними (ТНК). Наразі ТНК контролюють майже половину світового промислового виробництва, більш ніж 50 % міжнародної торгівлі, близько 80 % світового банку патентів і ліцензій на нову техніку та ноу-хау.

Зауважимо, що на світових ринках капіталу істотно збільшується попит на іноземний капітал, особливо з боку транзитивних держав та країн, що розвиваються. Це призводить до надзвичайного загострення міжнародної конкуренції за іноземні інвестиції. Переможцями в цій боротьбі стають країни зі стабільною політичною ситуацією та сприятливим інвестиційним кліматом. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, динаміку обсягу прямих іноземних інвестицій, внесених в Україну, показано на рис. 10.1.

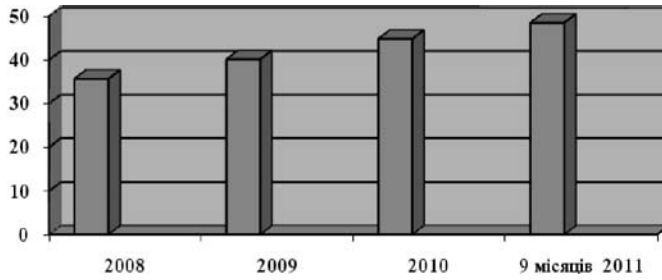

Рис. 10.1. Загальний обсяг ПІІ (наростаючим підсумком), млрд дол.

Якщо у 2008 р. кумулятивний обсяг ПІІ в Україну становив 35,6 млрд дол., то у 2011 р. — 49,4 млрд. На душу населення припадає 1084,3 дол. Незважаючи на серйозні потрясіння, що відбуваються у світовій економіці, у 2012 р. приплив ПІІ в Україну очікується в розмірі 10 млрд дол. [9, с. 2]. Масштаби залучення іноземного капіталу в ту чи іншу країну залежать від того, наскільки ця проблема стала пріоритетною в економічній політиці держави. Однак ПІІ, що надходять в Україну, не сприяють розв'язанню суперечності між соціальними потребами та економічними можливостями суспільства.

ПІІ мають неефективну структуру, бо їх переважна більшість спрямована на розвиток галузей з коротким періодом обігу капіталу, у той час як країна потребує довгострокових інвестицій у наукомісткі та капіталомісткі виробництва. ПІІ спрямовуються насамперед у невиробничі сфери: фінансову, торговельну, банківську діяльність, операції на ринку нерухомості. При цьому приріст інвестицій, спрямованих на виробництво продуктів споживання, був набагато більшим, ніж на розвиток інновацій. Однак євроінтеграційні прагнення України вимагають не тільки стимулювання кількісного росту ПІІ, а й обрання інноваційно-пріоритетних напрямків інвестування. Таким чином, ПІІ поглиблюють структурні диспропорції, стимулюючи споживання, а не високотехнологічне виробництво, адекватне сучасним світовим стандартам.

З метою розв'язання суперечності між соціальними та суто економічними напрямками економічної політики і як засіб подолання рецесії в Україні необхідно застосовувати стимулюючі заходи щодо залучення іноземних інвестицій, спрямовувати їх насамперед на розвиток пріоритетних галузей: електронної, аерокосмічної промисловості, аграрно-промислового комплексу. У вирішенні цих завдань вирішальне значення має перехід на інноваційний шлях розвитку економіки. Саме цей шлях дає змогу не тільки скоротити матеріальну складову виробленої продукції, а й радикально змінити структуру експорту, реалізуючи на міжнародних ринках високотехнологічні товари. На жаль, фахівці відзначають відсутність прогресу в українському експорті високотехнологічних товарів. Протягом останніх років їхня питома вага в експорті України становила

2–3 %, у той час як у промислово розвинених країнах цей показник сягає 20–30 % [10, с. 6]. Саме тому в Програмі розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р., поставлено завдання створити сприятливі умови для залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку базових галузей економіки та інноваційної інфраструктури, підвищення ефективності механізму надання державної підтримки, збільшення обсягу інвестицій, кредитування економіки, державних капітальних вкладень та забезпечення їхньої концентрації на модернізації виробництва, впровадження високих технологій.

У цьому контексті заслуговує на увагу і запозичення досвіду Польщі, яка побудувала потужну інфраструктуру, спрямовану на залучення іноземних інвесторів. Так, у 2003 р. Державне агентство іноземних інвестицій, об'єднавшись із Польським інформаційним агентством, проголосили мету — «створення позитивного образу країни і протягом десяти років виведення країни в число “фірмових держав (Brended countries)”». Для стимулювання іноземних інвесторів Польща розробила стратегію та методику, яка дозволяє створити позитивний економічний, політичний та культурний імідж країни, який визнається міжнародною спільнотою [11, с. 6].

Показовим є також досвід Чехії, де з участю іноземного капіталу створюються індустріальні парки при активній підтримці держави. Останніми роками в країні створено 100 промислових зон, на що було витрачено 9 млрд євро. Такі форми організації економіки дозволяють не тільки впроваджувати сучасні технології, але й розв'язувати комплекс соціальних проблем: забезпечити роботою високоінтелектуальні ресурси, запобігаючи їх відтоку з країни, підвищити добробут громадян.

Важливо відмітити, що досить швидкому входженню низки постсоціалістичних країн в ЄС сприяла структурна перебудова їхніх економік. Саме іноземний капітал суттєво посприяв прискоренню інноваційного процесу зазначеного регіону. Питома вага філій іноземних компаній у прикладних науково-дослідних розробках напередодні вступу в 2004 р. в ЄС першої черги трансформаційних країн становила в Угорщині 62,5 %, Чехії — 46,6 % [12, с. 11].

Капітал країн Західної Європи спрямовувався в автомобільні фірми Центральної та Східної Європи. Їх приваблювали дешева робоча сила при її високій кваліфікації (витрати на оплату праці у Польщі і Словаччині складають 15 % від рівня німецьких), територіальна близькість до місць розташування інвесторів; високі темпи реформування економік та наявність інституціональної бази; інтегрованість у ринкові зв'язки з ЄС, дотримання норм і стандартів ЄС. Важливе значення мало зниження податків у країнах ЦЄ, що були удвічі меншими, ніж у країнах Західної Європи, і складала 12–20 % [13, с. 47].

Певні економічні успіхи за активної участі іноземного капіталу «старої Європи» дали можливість забезпечити громадянам нових членів ЄС рівень середньомісячних зарплат, що у 2010 р. суттєво перевищили українські: Польща — 715 євро, Чехія — 625 євро, Угорщина — 580 євро [14]. Середня зарплата в Україні становила у жовтні 2010 р. 2322 грн.

Та обставина, що нові держави ЄС стали суб'єктами трудового і соціального права Європейського Союзу, дозволило їм співробітничати з іншими членами Союзу і координувати їх дії в усіх галузях соціальної політики, особливо у таких напрямках:

- зайнятість;
- трудове законодавство і умови праці;
- базове і наступне професійне навчання;
- соціальне забезпечення;
- запобігання професійному травматизму і професійним захворюванням;
- гігієна на виробництві;
- право на професійні об'єднання та колективні переговори між підприємцями та працівниками [15, с. 14].

Після фінансової кризи 1997 р. успішні азійські країни також вжили додаткових заходів з метою залучення довгострокових іноземних інвестицій. Створення сприятливого інвестиційного клімату в зазначених країнах дало змогу досить швидко подолати наслідки кризи. Це усунення перепон інофірмам, юридичний захист капіталовкладень, режим найбільшого сприяння, вільний переказ прибутків, репатріація капіталу та справедливість у вирішенні спорів. Велике значення при цьому має законодавче забезпечення розвитку ринкових відносин, особливо антимонопольне законодавство.

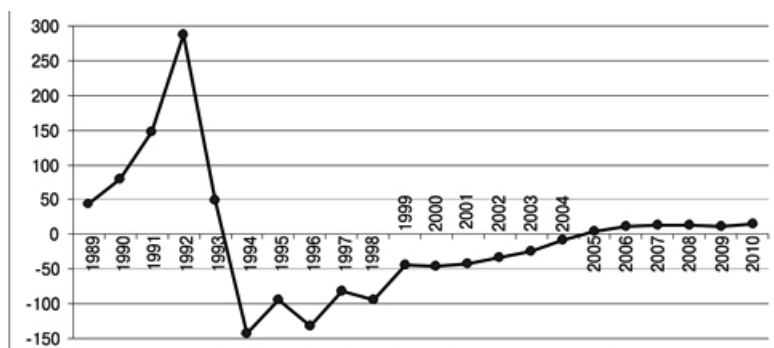
Деякі країни лібералізували імміграційне законодавство у частині використання іноземних фахівців для керівництва і роботи у філіях зарубіжних компаній. Широко застосовується також лібералізація валютного регулювання при збереженні багатьма країнами деяких валютних обмежень за умови несприятливого стану платіжного балансу. Крім того, зменшуються, а часто й зовсім скасовуються вимоги щодо мінімального обсягу інвестицій. Це дозволяє малим та середнім фірмам брати участь у загальносвітовому процесі глобалізації.

Суворі система видачі дозволів на підприємницьку діяльність замінюється спрощеними процедурними реєстраціями, які включають мінімальний набір типових для всіх господарюючих суб'єктів вимог. Контроль зберігається тільки в окремих, найбільш важливих для національної економіки галузях або в тих випадках, коли ПП здійснюються шляхом злиття та поглинання. У багатьох країнах, що розвиваються, а також із перехідною економікою необхідні зміни режиму регулювання ПП позначаються на змінах і доповненнях

до правових актів загального характеру, дія яких поширюється на всіх господарюючих суб'єктів незалежно від їх громадянства.

Активізація інноваційної діяльності в Україні може бути результативною у разі включення держави у світовий науковий простір. Останніми роками держави активізували свою діяльність щодо розвитку довгострокових науково-технічних програм, спрямованих на стимулювання інноваційного бізнесу. При цьому визначаються загальні напрямки дослідницьких робіт, здійснюються їх координація та фінансування.

Наразі не викликає сумніву та обставина, що всі складові частини процесу відтворення робочої сили: підтримка і безперервне відновлення працездатності людей, кількісний і якісний ріст працівників, використання їх у процесі праці, набувають міждержавного, глобального характеру. Свідченням цього є інтенсифікація зовнішньої міграції.

Джерело: Держкомстат, Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України.

Рис. 10.2. Сальдо зовнішніх міграцій населення України

Україна є активним учасником міграційних процесів, що розвиваються в межах світового господарства, відіграє не останню роль у формуванні міжнародного ринку праці. Серед країн-донорів пострадянського простору вона поставляє найбільшу кількість мігрантів (їхнє число перевищує 10 % від загального обсягу світової міграції) (рис. 10.2) [16].

Україна перебуває в десятці країн світу — лідерів з міграції, пише журнал Weekly.ua. За інформацією видання, українців, які розбрелися по планеті, зараз близько 6,6 млн людей, натомість наша країна прийняла 5 млн чоловік. Під мігрантами маються на увазі люди, які не народилися на території тієї країни, на якій проживають. Відповідно до доповіді Всесвітнього банку «Міграція і грошові перекази» в 2011 р., основні країни, в які імігрували громадяни України, це Росія, Польща, США, Казахстан, Ізраїль, Німеччина, Молдова, Італія, Білорусь, Іспанія. В Україну їхали з Росії, Білорусі, Казахстану,

Узбекистану, Молдови, Азербайджану, Грузії, Вірменії, Таджикистану, Киргизії [17].

Незважаючи на неоднозначність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони підтверджують, що поїздки на заробітки за кордон значно поширилися, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів і мають велике суспільно-політичне значення. За підрахунками А. Гайдучького, обсяг міграційного капіталу, який щорічно надходить в Україну, становить 21,3 млрд дол. Це майже чверть ВВП держави [18, с. 8]. Емігранти мають можливість матеріально утримувати на батьківщині родини, зокрема дітей, фінансувати їхнє навчання, поліпшувати житлові умови, придбавати товари довготривалого використання, оздоровлювати родичів тощо.

Маючи на увазі ту обставину, що традиційно емігранти направляються з менш розвинених країн у багаті, вони розширюють світогляд, набувають свідомості та розуміння реальних умов ринкової економіки розвинених країн, вивчають іноземні мови, мають вищу кваліфікацію, досвід роботи в умовах цивілізованого ринку і високої культури виробництва, які можна застосовувати в рідній країні, розвиваючи малий бізнес.

Однак у країні-донорі гальмуються економічне зростання і підвищення продуктивності суспільної праці, послаблюються управлінські аспекти суспільного розвитку, зменшується кількість людей, здатних ефективно управляти розвитком різноманітних сфер суспільного життя. Значно скорочуються можливості розвитку освіти, культури, охорони здоров'я. Еміграція висококваліфікованих кадрів має і суттєві соціальні наслідки. Це скорочення числа представників інтелектуальної еліти, здатної бути носієм національної культури і прогресивних тенденцій. Під впливом цих обставин ускладнюються і гальмуються процеси демократизації суспільства, становлення, розбудови незалежних держав.

Зазначимо, що у реальному житті соціальні та економічні наслідки відтоку національних кадрів тісно пов'язані одне з одним. Їх вплив і значення виявляються неоднаково в різних країнах світу. Але спільним є те, що ці країни завжди втрачають свої кращі кадри, значення яких особливо зростає в умовах сучасного постіндустріального типу економічного зростання, де домінує людський чинник.

Відток наукових і кваліфікованих кадрів тягне за собою певні соціально-психологічні наслідки. Це виявляється у невпевненості в особистих долях людей, життєвих переконаннях, породжує сумніви у необхідності оволодіння знаннями. Падіння курсу моральних цінностей призводить до кар'єризму, корупції, утриманського ставлення до життя. Усі ці моменти значно ускладнюють формування патріотичних тенденцій серед громадян, виховання інтелігенції, здатної реалізувати національні інтереси батьківщини.

Дослідження показують, що головною причиною відтоку робочої сили останніми роками була не стільки відсутність належної роботи, скільки низька заробітна плата, на яку неможливо прожити, тим більше розв'язати життєво важливі матеріальні проблеми. Такий рівень матеріального забезпечення не дозволяє виконувати в межах країни відтворювальну функцію головної продуктивної сили суспільства і спонукає до розвитку «роздільного» інтернаціонального формування доходів родини, коли основним джерелом забезпечення матеріальних умов її існування та часто можливостей утримання дітей стають заробітки за кордоном. Таким чином, така форма міжнародних економічних зв'язків, як зовнішня міграція, в сучасних умовах виконує активну роль у формуванні доходів значної кількості населення України. Великі масштаби відтоку української робочої сили за кордон свідчать насамперед про недостатні обсяги та продуктивність внутрішнього виробництва, які обмежують можливості зростання доходів працівників.

Інша причина — дисбаланс на ринку робочої сили. Це виявляється в тому, що фахові навички, здобуті в процесі навчання, не відповідають потребам економіки. Існує система підготовки кадрів, яка в масовому порядку продовжує готувати фахівців гуманітарного напрямку. Фахівців для пріоритетних галузей (біотехнологія, фармація, електроніка, легка промисловість, будівництво), необхідних для переходу на інноваційну модель економіки, підготовлено набагато менше. У зазначеному контексті слід зауважити, що працевлаштуванню випускників українських навчальних закладів, на думку роботодавців, часто заважає їх низьке базове професійне підготування. До того ж, в Україні майже не практикується система безперервного навчання, яка стала правилом для половини працюючих у цивілізованих державах.

Отже, для розв'язання найгострішої проблеми сучасності — забезпечення прав громадян України на достойний рівень життя необхідно:

- терміново визначити пріоритетні галузі і при активній підтримці держави забезпечити їх конкурентоспроможність на зовнішніх ринках на основі інноваційного розвитку. Там, де обмежується експорт товарів і послуг, починається інтенсивний експорт працівників;
- розробити програми розвитку імпортозамінних підприємств, що дасть можливість суттєво збільшити зайнятість населення;
- забезпечити інноваційне спрямування імпорту з метою впровадження матеріало- та енергозберігаючих технологій;
- вжити заходів, спрямованих на стимулювання експорту високотехнологічних товарів;
- посилити контроль за залученням іноземного капіталу, забезпечуючи його використання для науково-технічного розвитку країни;

- застосовувати помірковану політику протекціонізму щодо імпорту продукції окремих пріоритетних галузей;
- застосувати методи стимулювання банківської діяльності, спрямовані на зростання інвестицій та інновацій;
- одночасно зі зниженням податкового навантаження на підприємства застосувати систему заходів, що обмежують тіньовий сектор економіки;
- привести систему освіти у відповідність до потреб економіки знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини // Уряд. кур'єр. — 2008. — № 232.
2. Рівень бідності в США підвищився вперше за 15 років // Уряд. кур'єр. — 2010. — № 182.
3. Новый доклад Всемирного банка «От реформ переходного периода к сближению экономических институтов в странах Восточной Европы и бывшего Советского Союза с институтами в развитых странах» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uabanker.net/daily/2008/_1300.shtml.
4. Катцу, Ш. Долаючи кризу / Ш. Катцу // Дзеркало тижня. — 2008. — № 45.
5. Економіка України за січень 2011 року // Уряд. кур'єр. — 2012. — № 40.
6. Петрушенко, М. У промисловості жіноче обличчя / М. Петрушенко // Уряд. кур'єр. — 2011. — № 103.
7. Техніки багато, але не української // Голос України. — 2011. — № 225.
8. Економіка живиться зовнішнім ресурсом // Уряд. кур'єр. — 2012. — № 6.
9. Янцова, К. Кредитувати економіку, а не населення / К. Янцова, К. Гриценко // Уряд. кур'єр. — 2008. — № 30.
10. Колесніков, Д. Необхідна зміна пріоритетів діяльності Мінпромполітики / Д. Колесніков // Уряд. кур'єр. — 2010. — № 139.
11. Брыль, Р. Инвесторы выбирают Польшу / Р. Брыль // Инвестгазета. — 2006. — № 18–19.
12. Шнырков, А. Экономика ЕС-10. Два года после вступления в Союз / А. Шнырков // Зеркало недели. — 2006. — № 34.
13. Кокшарев, А. Автомобили едут на Восток / А. Кокшарев // Эксперт. — 2004 — № 2.
14. Олейник, А. К. Страны мира в цифрах — 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.arhibook.ru/18125-strany-mira-v-cifrakh-2010.html>
15. Трудовое и социальное право Европейского Союза: документы и материалы. — М. : Права человека, 2005. — 98 с.
16. Надрага, В. Трудова міграція: виклики для України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/trudova_migratsiya_vikliki_dlya_ukrayini-5323.html
17. Из Украины мигрировали 6,6 млн. украинцев [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrudprom.ua/news/Iz_Ukraini_migrirovali_66 mln_ukraintsev.html
18. Гайдуцкий, А. Миграционный капитал в Украине: скрытая реальность / А. Гайдуцкий // Зеркало недели. — 2007. — № 15.